

Z HISTORIE FARMACIE

Obraz dobrého lekárnikar v diele Saladina z Ascola a Valeria Corda**The image of a good pharmacist in the works of Saladin di Ascoli and Valerius Cordus**

Anton Bartunek • František Šimon

Došlo: 14. februára 2017 / Prijaté: 22. marca 2017

Súhrn

Oddelenie farmácie od medicíny vyvolalo potrebu formulovať požiadavky na ideálneho lekárnikar. Učinili tak dvaja významní autori – Saladin z Ascola (1. polovica 15. storočia) v diele *Compendium aromatariorum* (1488) a Valerius Cordus (1515–1544) v diele *Dispensatorium pharmacopolarum* (1546). Obaja formulujú podobné postuláty jednak odborného a jednak etického charakteru, a to znalosť latinčiny, dobré vzdelanie, skúsenosti, dobré charakterové vlastnosti, potrebu spokojného manželstva, obaja požadujú, aby bol lekárnik dobrým kresťanom, odsudzujú alkohol, vzťahy so ženami, jedy a abortíva, spomínajú správny vzťah k peniazom, Cordus navyiac pridáva aj dobré majetkové pomery. Ich úvahy mali veľký vplyv na ďalší vývoj farmácie v celej Európe.

KLúčové slová: Saladin z Ascola • Valerius Cordus • ideálny lekárnik

Summary

Separation of pharmacy from medicine induced the requirements formulation for an ideal pharmacist. Two prominent authors did so, Saladin di Ascoli (the first half of the XVth century) in the work *Compendium aromatariorum* (1488) and Valerius Cordus (1515–1544) in the work *Dispensatorium pharmacopolarum* (1546). Both of them formulate similar postulates of both professional and ethical nature, namely a knowledge of Latin, good education, experience, good character traits, need of satisfied marriage; both say that the pharmacist is required to be a good Christian, they condemn alcohol, relationships with women, poisons and abortifacients, remember right relationship to money. In addition, Cordus adds a good financial situation. Their considerations had

a great impact on further development of pharmacy across Europe.

Key words: Saladin di Ascoli • Valerius Cordus • ideal pharmacist

Úvod

V dejinách medicíny sú známe pokusy o obraz správneho odborníka a jeho postoja k etickým a interpersonálnym problémom. Už Hippokrates (5–4. storočie pr. Kr.) vo svojom diele *Zákon*¹⁾ stručne zhrnul požiadavky kladené na starogréckeho liečiteľa. Aj u Celsa (1. polovica 1. storočia po Kr.) možno nájsť roztrúsene odborné ako aj etické požiadavky na lekára²⁾, Galenos (129–201 po Kr.) napísal spis *Ako spoznať najlepšieho lekára*³⁾. Na prechode zo stredoveku do renesancie taliansky anatóm Zerbi (1445 až 1505) rozobral vo svojom spise *O ostrážitosti lekárov*⁴⁾ pravidlá dobrého lekára⁴⁾. Dobré sú známe aj pokusy o charakterizovanie užšieho ponímania odborníka, Celsus tak opísal ideálneho chirurga⁵⁾, francúzsky anatóm Jean Riolan Jr. (1577/1580–1657) podal komplexné požiadavky na výchovu anatómov⁶⁾.

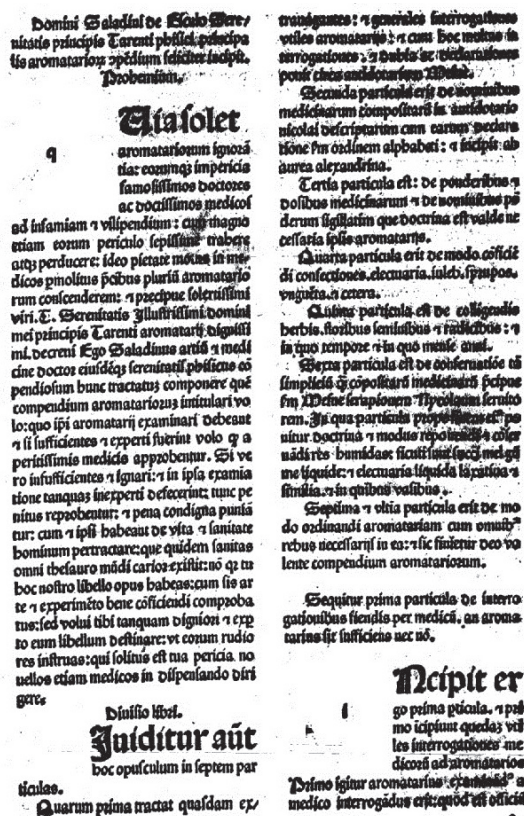
Potom, čo sa lekárstvo v stredoveku oddelilo od medicíny ako samostatné povolanie, objavuje sa na jednej strane kritika lekárnického stavu⁷⁾ a na druhej strane lekárnici pociťovali nalievajú potrebu riešenia profesijných a etických problémov v oblasti farmácie. V 15. a 16. storočí sa nimi zaoberali dvaja významní vzdelanci – Saladin z Ascola (1. polovica 15. storočia) a Valerius Cordus (1515–1544). Začali sa špeciálne venovať otázke etického a odborného profilu profesie lekárnikar, pričom išlo o požiadavky, ktorých kodifikovanie a riešenie si vyžiadali súveké spoločenské pomery. Základné princípy pôsobenia lekárov a lekárnikov, ako aj ich vzájomnej koexistencie, vytýčil už v roku 1231 Fridrich II. (1194–1250), cisár Svätej rímskej ríše, vo svojom zákonníku *Constitutiones regni Siciliae (Liber Augustalis)* a postupne ho do svojej legislatívy prevzali všetci európski panovníci. Vývoj si však prirodzeným spôsobom vyžiadala, aby sa tieto pravidlá prepracovali a precizovali do detailnejšej a praktickejšej podoby. So vzrastom vzdelanosti a podstatným rozšírením počtu lekární v Európe, a tým

RNDr. Anton Bartunek (✉)

Katedra lekárenstva a sociálnej farmácie, Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach
Komenského 73, 041 81 Košice, SR
e-mail: anton.bartunek@uvlf.sk

F. Šimon

Katedra romanistiky a klasickej filológie Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach

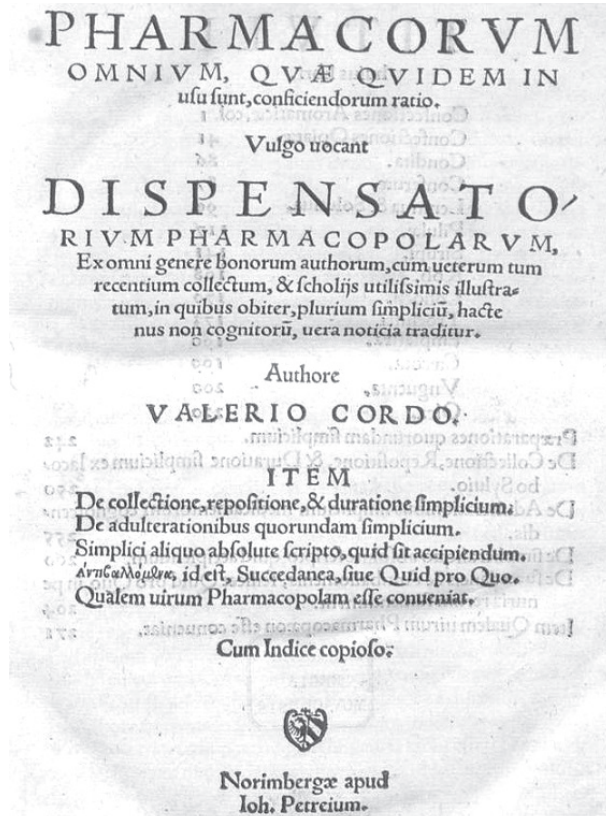

Obr. 1. Titulná strana Saladinovho kompendia

aj nekalého konkurenčného boja, sa začali kryštalizovať aj z toho vyplývajúce nové hrozby pre spoločnosť: snaha nevzdelaných osôb participovať na vtedy už ustálenej, vysoko cenenej a relatívne lukratívnej činnosti lekární, výroba a predaj týchto zdravie a život ohrozujúcich produktov mimo kamenných lekární na trhoviskách alebo potulným a podomovým spôsobom, veľmi časté falšovanie liekov, pokútny a nezákonný predaj jedov a abortív. So snahou o likvidáciu a zamedzenie šírenia týchto nežiaducich javov prichádzali nielen vzdelaní jednotlivci, ale aj riadiace orgány miest, či panovníci, ktorí si sami vyžiadali vypracovanie príslušných elaborátov u špičkových odborníkov z okruhu svojej pôsobnosti. Takýmto spôsobom vznikli aj práce Saladina z Ascola a Valeria Corda.

Saladin z Ascola

Skoršou prácou z nich je text kapitoly v úvode diela *Compendium aromatariorum*⁸⁾, čiže *Rukoväť lekárníkov*, talianskeho lekára Saladina. O jeho mieste narodenia, rodine a živote nevieme veľa. Pochádzal z mesta Monopoli v Apúlii, predpokladá sa, že konvertoval zo židovstva na kresťanstvo, študoval v Padove, bol osobným lekárom kniežaťa z Tarentu, okrem kompendia napísal aj morový traktát *De peste*^{9, 10)}. Compendium bolo vydané prvýkrát v Bologni v roku 1488, niekoľko mesiacov neskôr aj vo Ferrare, v nasledujúcich rokoch ešte niekoľkokrát. Napísané bolo pôvodne možno hebrejsky, ale nie je to isté, pretože podľa G. Sartona sa

Obr. 2. Prvé vydanie Cordovho dispensatória

autor jednak neodvoláva na hebrejské pramene a jednak by dvor tarentského kniežaťa nerozumel hebrejštinu¹¹⁾. Dielo sa považuje za prvý moderný farmaceutický spis určený lekárnikom a Saladin tu podrobne formuloval prísne požiadavky, ktoré jeho doba kladla na osobnosť budúceho lekárnika.

Ako prvú požiadavku stanovil znalosť latinčiny, aby lekárnici pochopili obsah receptu. Čo sa týka veku lekárnika, nemá byť veľmi mladý, ale v mladosti sa má oženiť, aby sa usadil a venoval sa svojej práci. Autor vystríha pred alkoholom a hazardom. Po charakterovej stránke ideálny lekárnik je prívetivý, nie pyšný, starostlivý, čestný, vážny, bohabojný, priamy, spravodlivý, láskavý, zvlášť voči chudobným láskavý, má mať čisté svedomie. Z „technických“ požiadaviek je dôležité dobré vzdelanie, pričom v nasledujúcej kapitole aj vymenúva knihy, ktoré má lekárnik poznať. Podobne potrebná je aj skúsenosť, lekárnik nemôže byť neskúsený nováčik, pretože má do činenia s ľudským zdravím, ktoré je najdrahšie zo všetkých vecí na svete. Niektoré rady sa týkajú peňazí, nemá byť lakomým a nemá mať ich až príliš rád, nesmie urobiť kvôli nim, ale ani kvôli milostnému vzťahu alebo zo strachu nič, čo sa protiví čistému svedomiu a cti lekára. Lekárnik nesmie predávať lieky za vyššiu cenu, než je oprávnená, pretože lepší je primeraný zisk než nehabne získaný od chudobných. Nesmie predávať abortíva a jedy, pripravovať z medu lieky, ktoré majú byť pripravené z cukru (ktorý bol v tom čase drahý), je povinný používať iba čerstvé a účinné liečivá, rastlinné drogy musí sušiť a neskladovať ich vo

271
QVALEM VIRVM
 PHARMACOPOLAM ESSE
 conueniat.

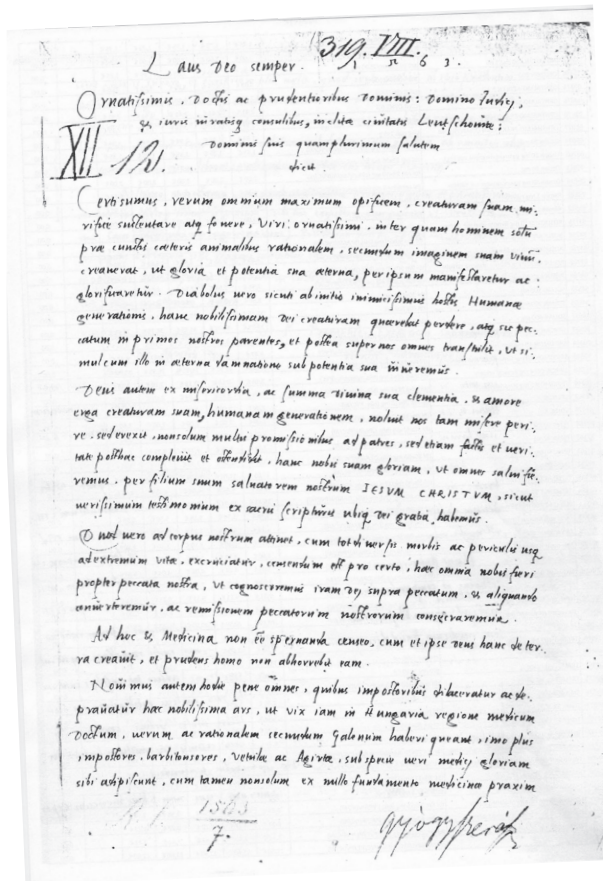

Agnum praefidium, humanae imbecillitati in Medicina situm est, ut Homerus omnium poetarum praesantissimus, Medicum non sine causa *ἰατρὸν εἰς τὴν ἀσθενίαν* pronunciasse uideatur. Verum huius laudis, ut nunc quidem medicina administratur, non exiguam partem Pharmacopola sibi uendicat, cum sit Medicus, quasi dextera manus, pericliteturque ipsius culpa saepe, non solum aegri ualeudo, uerum etiam Medici, quantumuis praestantis fama & existimatio. Quum ea, quae Medicus recte praescribit, parum dextre exequitur, aut materia uititur exoleta, aut adulterata. Inde enim frequenter accidit, ut aeger uel non iuuetur omnino, uel quod multo peius est, etiam laedatur. Medicus autem, praeterquam quod pro imperio habetur, etiam in errore ducitur, dum se aut de morbo non recte iudicasse, aut non debitam medicinam administrasse suspicatur. Quare non temere quemlibet ad huius muneris functionem admittere deberent, qui ad gubernacula rerum publicarum sedent. Verum illi ut uolent, suo fungantur officio, nos idoneum Pharmacopolam paucis delineabimus, ut inepetos & improbos a functione tam periculosa submoeamus, idoneos aut ad hoc munus capessendum alacriores reddamus.

Principio, Latinae linguae non uulgariter tantum, sed ad mundicie & proprietatem usque peritum esse oportet, ut ea quae eruditi Medici, uel ingenere, uel in specie ipsi praescribunt, recte & exacte intelligere possit. Neque confidat se satis instructum esse, si femel uulgarem quandam usum functionis suae, quasi artificium manuarum perdididerit. Nam cum multa quotidie noua conficiendarum medicinarum ingenia inueniantur, multa etiam ueterum, obliuione sepulta, iterum in lucem eruantur, noua illi eisdem quotidie discenda erunt, neque semper habere poterit aliquem, qui ea ipsi quasi per manus tradat, & ad oculum demonstrat, ex eruditorum uisurum descriptionibus ea ut discat necesse est. Quare si Latinae linguae probe peritus non fuerit, fructu nouorum ingeniorum, aut omnino, aut magna ex parte expertus manebit.

Deinde opus est illi etiam cognitione rerum minime uulgari, aut prostrata, earum praefertim, quae proprie ad functionem eius pertinent, cuiusmodi sunt simplicia omnia, quorum descriptiones ex praesantissimis autoribus petitas, ad res ipsas conferre debet, donec exactam illorum cognitionem hauriat, & profusus imbibat. Cognita uero, usum, gustum, olfactum, tactum, & alijs debitis modis saepe ac diligenter examinet, non solum ut falsa ut ueris & adulterata a sinceris, Verum etiam ut praesantissima a mediocribus, & mediocria a degeneribus discernere consuecat.

Est & alia causa, cur tam diligenti examine opus sit, quaedam enim aliqui graeta, & salubria, ob insignem tamen acrimoniam, in uaculis aereis decocta, aut instrumentis ferreis diu tractata, tam tetrum ac horribile uirus inde contrahunt, ut gustu

Obr. 3. Kapitola Cordovho dispenzatória o povinnostiach lekárniko

Obr. 4. Archív mesta Levoče, žiadosť o miesto lekárniko Fridricha Klug-Sopha

vlhkom stave. Musí mať dobre vyvinuté zmysly, aby mohol dobre rozlišovať chute a vône. Dôležité je aj vzťah s lekárom, bez jeho vedomia nesmie predpísané lieky nahrádzať inými prípravkami a v prípade, že neskúsený lekár naordinuje liek, ktorý by mohol pacienta poškodiť, má povedať lekárovi, aby ho nahradil miernejším liekom¹²⁾.

Valerius Cordus

Druhý zo spomenutých autorov, Valerius Cordus, je autorom viacerých významných publikácií, ktoré výrazne a na niekoľko storočí pozitívne ovplyvnili vývoj farmácie na európskom kontinente. Pochádzal z Kasselu v severnom Hessensku, jeho ocom bol známy nemecký humanista, lekár a autor medicínskych spisov Euricius (Henrich) Cordus, pôvodným menom Heinrich Ritze. Syn Valerius už od roku 1527, teda ako 12-ročný študoval farmáciu a botaniku u svojho otca. V tom istom roku začal navštevovať univerzitu v Marburgu, kde sa stal roku 1531 bakalárom. Počas ďalších štúdií na univerzite v Lipsku pracoval aj v tamojšej lekárni, ktorej majiteľom bol jeho strýko Johannes (Joachim). Nadobudol tam bohaté teoretické praktické skúsenosti z oblasti farmácie i botaniky a o 8 rokov, roku 1539 prešiel na lekársku fakultu vychýrenej univerzity vo Wittenbergu. V roku 1542 na základe vynikajúcich znalostí z lekárskej

chémie objavil a opísal syntézu dietyléteru zmiešaním kyseliny sírovej a etylalkoholu. Výsledný produkt nazval *oleum dulcis vitrioli*, teda sladký vitriolový olej. Niektorí autori naznačujú, že pri príprave použil znalosti portugalských cestovateľov, ktorí tento spôsob syntézy nadobudli počas svojich ciest po Strednom východe¹³⁾. V tom istom roku, teda ešte počas štúdia medicíny začal Cordus podnikáť cestovateľské výpravy na trase Nemecko–Taliansko a späť. Lekársku fakultu absolvoval Cordus v roku 1544.

V lete roku 1545 podnikol Cordus znova so svojim priateľom Hieronymom Schreiberom a dvomi francúzskymi botanikmi cestu do Talianska. Pátral po nových, dovtedy neopísaných rastlinách. Prenikol aj do oblasti močiarov, kde sa nakazil maláriou, ktorá bola v tomto čase v Taliansku veľmi rozšírenou chorobou. Priatelia ho vo veľkých horúčkach previezli do Ríma, ale sami sa potom vybrali na cestu loďou do Neapola. Po ich návrate do Ríma v septembri však Cordus malárii podľahol. V poslednej chvíli sa im jeho telo, telo protestanta v katolíckom Taliansku, podarilo zachrániť pred jeho potupným vrhodením do rieky Tiber. Pochovali ho 25. septembra 1545 v katolíckom chráme Santa Maria dell'Anima v centre Ríma.

Svoju nosnú farmaceutickú odbornú prácu, jedno zo starších základných európskych liekopisných diel, známu skrátene pod názvom *Dispensatorium pharmacopolarum*,

napísal ešte v roku 1542. Práca, ktorú venoval Norimberku, však vyšla knižne až po jeho smrti v roku 1546¹⁴. Norimberský magistrát si ju veľmi cenil a z vďaky vyplatil Cordovi 100 zlatých guldenov. Dielo, ktoré je jedným z prvých európskych tzv. mestských liekopisov, sa stalo veľmi ceneným a populárnym, vychádzalo ešte niekoľko stoviek rokov v rôznych krajinách v ďalších vydaniach a rôznych jazykových mutáciách. Jeho prvé vydanie sa stalo záväzným pre všetkých lekárníkov a lekárov pôsobiacich v Norimberku.

Pokus o morálny a profesijný profil súvekého lekárnika sa nachádza v poslednej kapitole tohto diela a nazýva sa *Qualem virum pharmacopolam esse conveniat*, t. j. *Akým mužom má byť správny lekárník*. Cordus mal s touto témou bohaté skúsenosti nadobudnuté počas svojej vyše osemročnej praxe v lipskej lekárni. Cordus sa na začiatku spomínanej kapitoly zaoberá vzťahom lekára a lekárnika. Lekárstvo chráni ľudí pred chorobami a keď Homér chváli lekára, tak časť tej chvály patrí aj lekárnikovi, pretože ten je pravá ruka lekára. S lekárom sa musí poradiť pri prípadnej náhrade predpísaného liečiva, spolupracuje s ním aj pri príprave opiátov a podobných liekov. Niekedy musí lekárník naprávať aj chyby neskúseného lekára, keď nesprávne posúdi chorobu a nariadi nevhodnú liečbu. Už v úvode celého diela sa vyzdvihuje, že vo vzťahu medzi lekárom a lekárnikom ide o *mutua notitia*, *amicitia* a *familiaritas*, t. j. vzájomnú, obojstrannú znalosť, priateľstvo a dôverný vzťah. Na druhej strane aj práca lekárnika je plná nástrah, aj on môže uviesť pacienta do nebezpečenstva, keď lekárik predpíše správny liek, ale lekárník ho nesprávne pripraví, alebo použije starú, či nepravú látku. Často sa preto stáva, že liek chorému vôbec nepomohol, alebo, čo je omnoho horšie, že mu to až poškodilo.

Podobne ako Saladin aj on uvádza ako prvú požiadavku znalosť odbornej latinčiny, jednak aby lekárník pochopil recepty lekárov a jednak aby mohol študovať diela starších a novších autorov. Lekárnik potrebuje aj špeciálne schopnosti a odborné znalosti, jeho práca nie je každodenné remeslo. Rastliny, kvety, plody, semená, korene musí zbierať v predpísanom čase a správne ich uchovávať, aby nestratili svoje vlastnosti a účinky, alebo aby nezhnili, či nevysušili sa. Preto musí často všetko kontrolovať, aby odstránil to, čo je pokazené, zhnité, slizké, staré. Simplicia musí vedieť posúdiť zrakom, chuťou, čuchom, hmatom a iným príslušným spôsobom, musí vedieť rozlišovať nepravé od pravého, sfalšované od nefalšovaného, najlepšie od priemerného a priemerné od zlého. Súčasne musí vedieť aj to, v akej nádobe a akými nástrojmi sa má liek variť, spracovať a uchovávať. Ďalej musí lekárník pretrepať alebo premiešať každý liek, ktorý je správne a v predpísanom čase pripravený a to skôr, než ho dá na verejné použitie.

Podľa Corda sú dôležité aj majetkové a rodinné pomery lekárnika, má mať dom situovaný na zdravom mieste a vhodný na uchovávanie rôznych druhov liečiv. Má mať majetok aspoň strednej veľkosti, ten mu zaručí, že nakúpi lieky v potrebnom čase a potrebnej kvalite. Ako manžel má dobre nažívať s manželkou a má mať deti, ktoré čestne vychováva.

Čo sa týka osobných vlastností, lekárník má byť šľachetný, ľudský, láskavý, prívetivý, dobroprajný, ochotný a zvlášť priateľský voči chudobným a ústretový voči neskúseným a ohľad má brať na zdravie chorého, nie na jeho vrtochy. Lakomstvo a chamtivosť mu majú byť cudzie, nemá kvôli zisku obstarávať radšej lacnejšie a horšie lieky než síce trochu drahšie, ale vhodné. Funkcia lekárnika si vyžaduje neúnavnú usilovnú a oduševnenú prácu. Jeho veľkodušnosť povedie napokon k tomu, že pri nákupe drahšieho lieku to bude len malá škoda a skôr tým získa na dôveryhodnosti. Nikomu nepodá jed ani zo strachu, ani z vďačnosti, nepohnú ho ani prosby alebo peniaze, nikomu nepomôže k potratu.

Nesmie sa oddávať hre v kocky alebo iným hazardným hrám, nesmie nájsť záľubu v alkohole a nesmie sa zamotať do nepekných ľúbostných dobrodružstiev. Hra v kocky totiž plodí nedbanlivosť, opitosť spôsobuje chyby, zabúdanie a ohlúpnutie.

Cordus napokon dodáva, že lekárník má byť aj dobrý kresťan. Pravá zbožnosť, bázeň božia, viera v Krista, láska k bližnému urobí jeho život jasnejším a šťastnejším. Ak lekárník bude mať pred očami boha, čo všetko vidí a súdi, ten mu poskytne väčšie a blaženejšie odmeny, než by mu mohol dať ktorýkoľvek smrteľník¹⁵.

Porovnanie požiadaviek

Keď porovnáme požiadavky Saladina a Corda, tak sú vo veľkej miere identické, ale nemožno povedať, že by Cordus napísal svoju kapitolu pod priamym vplyvom Saladina. V Cordovom texte sa nenachádzajú miesta opísané doslova od Saladina, čo by v tejto dobe však ani nebolo ničím mimoriadnym. Obaja ako prvú požiadavku stanovili znalosť latinčiny, čím sa zrejme stavia lekárník na roveň lekárovi, u ktorého znalosť latinčiny je v tomto období samozrejma. Dôležitým predpokladom úspešného lekárnika pre oboch je jeho vzdelanie a skúsenosti. Obaja majú podobné predstavy o charaktere lekárnika, o potrebe spokojného manželstva, požadujú, aby bol dobrým kresťanom, odsudzujú alkohol, vzťahy so ženami, jedy a abortíva, spomínajú správny vzťah k peniazom. Cordus navyiac pridáva aj dobré majetkové pomery, aby nedostatok peňazí nebránil lekárnikovi v činnosti.

Odozva u nasledovníkov

Tieto požiadavky na morálny a odborný profil lekárnika mali veľkú odozvu v čase ich vzniku ako aj u nasledovníkov. Len o 2 roky neskôr vychádza *Pharmacopoea* francúzskeho anatóma **Jacquea Duboisa** známeho pod latinským menom **Jacobus Sylvius** (1478–1555), ktorá obsahuje podobné úvahy, ale zrejme napísané nezávisle od Corda¹⁶. Myšlienky a často pasáže doslova opísané od Corda nachádzame vo viacerých dielach^{17, 18}, vplyv je jasný aj v neskorších vydaniach augsburského liekopisu, prvýkrát v roku 1623¹⁹. Ako je známe augsburský liekopis bol vydaný prvýkrát mestom Augsburg v roku 1564 a toto mesto bolo po Kolíne nad

Rýnom druhé, ktoré malo svoj mestský liekopis. Pre svoju kvalitu sa postupne v mnohých vydaniach začal uplatňovať v celej Európe, územie Slovenska nevynímajúc. Dôkazom toho, že spomínané úvahy nad odbornosťou a charakterovými črtami súvekých lekárnikov rezonovali v celej Európe je aj skutočnosť, že necelé dve desaťročia po publikovaní Cordovej práce dorazili aj na Slovensko. Lekárnik **Fridrich Klug-Sophus**, pôvodcom z Weimaru, ich spísal v roku 1563 ako súčasť svojej žiadosti o miesto provizora v mestskej lekární v Levoči a zaslal ho miestnemu magistrátu. Sophus tu spomína ako základné vlastnosti lekárnikov potrebu zbožnosti, zhovievavosti, vernosti, čistého svedomia, nepoškvrneného života, striedmosti a ľudskosti. Lekárnik má byť opatrný pri výdaji liekov a jedov, vyvaruje sa poskytovania abortív, zaistí stálu službu chorým a bude bez výhrad dodržiavať ceny liekov²⁰. Toto, tzv. *Levočské memorandum* je jedným z najcennejších artefaktov starších dejín nášho lekárnictva a dokumentuje jeho spätosť s celoeurópskym vývojom, ako aj nespochybniteľnú skutočnosť, že pozitívne vývojové podnety prichádzali k nám nesporne zo západnej časti kontinentu, hlavne z nemeckej jazykovej oblasti.

Záver

Profil ideálneho lekárnika z pera dvoch významných predstaviteľov dejín farmácie obsahuje podobné postuláty jednak odborného a jednak etického charakteru. Ak ich závery transformujeme do súčasnosti, napr. na súveké pomery v slovenskom zdravotníctve a z toho vyplývajúce naliehavé potreby etického aspektu povolania lekárnika a lekára i nemenej aktuálnu nutnosť aktívnej každodennej spolupráce medzi lekárnikmi a lekármi, dôjdeme k záveru, že za uplynulé storočia sa toho mnoho nezmenilo. Tieto úvahy sú aj dnes alebo práve dnes nanajvýš aktuálne, sú na programe dňa a je potrebné na nich neustále upozorňovať.

Stret záujmov: žiadny.

Literatúra

1. **Hippocrates.** Law. In: Hippocrates Volume II. Cambridge-London: Harvard University Press 1998; 236–266.
2. **Šimon, F.** Das Bild des idealen Arztes im Celsus Werk De medicina. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava, Graecolatina et Orientalia. 1997; XXV–XXVI, 99–105.
3. **Galén.** De optimo medico cognoscendo. On examinations by which the best physicians are recognized. Iskandar A. Z. ed., transl. Berlin: Akademie Verlag 1998, 213 s.
4. **Zerbi G.** De cautelis medicorum. [1495] [Christophorus de Pensis, Benátky].
5. **Šimon F.** Celsus o chirurgii. In: Folia Medica Cassoviensia, 1996; 53, 366–369.
6. **Šimon F., Danko J.** The good anatomist according to Jean Riolan Jr. Italian Journal of Anatomy and Embryology 2016; 121, 211–217.
7. **Goehl K., Keil G.** „Apothecarii nostri temporis“ Eine Kritik am Apothekerstand aus der Frühzeit der Pharmazie. In: Würzburger medizinhistorische Mitteilungen 1996; 14, 261–267.
8. **Saladin d'Ascoli.** Compendium aromatariorum. Bologna: Benedictus Hectoris 1488, moderná edícia **Saladini de Asculo.** Compendium aromatariorum. Zimmermann, L. ed. Leipzig: Ambrosius Barth 1919, 142 s.
9. Lexikon des Mittelalters, CD-ROM-Ausgabe, Verlag J. B. Metzler 2000, Lexma 7, col. 1281.
10. **Saladino Ferro di Ascoli.** Consilium de peste. Edizione critica. Capriglione F. ed. Quaderni Ascolani VII, Foggia 2014, 81 s.
11. **Sarton G.** rec. na SALADINO DI ASCOLI (c.1430). Compendium Aromatariorum. The Book of the Pharmacists. Tel Aviv, Machbaroth Lesifrut Publishing House, 1953. In: J. Hist. Med. Allied. Sci. 1955; X, 133–138.
12. **Saladini de Asculo.** Compendium aromatariorum 1919; 5–6.
13. **Huseman Th.** Cordus Valerius. In: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) 4. Leipzig: Duncker & Humblot 1876; 479–480.
14. **Cordus V.** Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium [1546].
15. **Cordus V.** Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae apud Ioh. Petreium 1546; 271–273.
16. **Sylvius J.** Pharmacopoeae libri tres. Lugduni apud G. Rovillium 1548.
17. **Vuecker J.** Antidotarium generale. Basileae per Eusebium Episcopium et Nicolai Fr. heredes 1576.
18. **Mylius J. D.** Antidotarium medico-chymicum renovatum. Francoforti sumptibus Luccae Iennis 1620.
19. Pharmacopoeia Augustana. Augustae Vindelicorum typis A. Apergeri 1623.
20. Štátny archív Spišská Nová Ves, Archív mesta Levoče, XII., 12, (1569) et XII, 12/1, (1563).